

Xotira jarayonining yosh davrlarida rivojlanish omillari

Rajabova Xolida Matnazar qizi

Annotatsiya: Maqolada xotira haqida nazariyalar, uning mexanizmlari, nerv-fiziologik asoslari, yosh davrlarida xotira xususiyatlari haqida yoritilgan

Kalit soʻzlar: xotira, harakat, obraz, amneziya, kichik maktab yosh davri, rivojlanish, tasavvur, mexanik xotira, mantiqiy xotira, esda saqlash, assotsiativ va logik esda qoldirish,

Insonning butun aqliy taraqqiyoti asosan xotiraning taraqqiyotidan iborat ekan, xotira bola hayotining dastlabki kunlaridan boshlab rivojlana boshlaydi. Bolada xotiraning dastlabki alomatlari yaqin atrofidagi odamlarni va narsalarni tanishida koʻrinish boshlaydi. Buni biz bola oʻziga tanish boʻlgan narsani koʻrganida qiladigan harakatlardan bilishimiz mumkin. Masalan, bola oʻziga yaqin odamlarni koʻrganida unga talpinadi yo notanish odamdan yotsiraydi. Kichik yoshli bolalarda tanib olish qobiliyatining borligi, idrok qilgan narsa va hodisalarini esda olib qolish imkonini beradi. Yoshiga toʻlgach, bolada xotiraning murakkab turlari, yaʼni eslash vujudga kela boshlaydi. Bolalar bu davrdan boshlab ilgari idrok qilgan narsa va hodisalarni eslay oladigan boʻladilar. Bunda bolalar tasavvurlarining roli nihoyatda kattadir. Tasavvurlari tufayli bolalar oʻtgan narsalarni bemalol eslay oladilar, masalan, bolaga koʻz oʻngida boʻlmagan narsaning nomini aytsangiz, u koʻzlari bilan chor atrofqa qarab shu narsani izlay boshlaydi. Bola xotirasining rivojlanishida nutqning oʻsishi juda katta ahamiyatga ega. Bu davrda bola narsa va hodisalarni faqat bevosita koʻrish orqali emas, balki shu narsa va hodisalarning nomlari orqali ham idrok qila oladigan boʻladi. Bundan tashqari ular kattalardan soʻrab bilib olish, eshitish orqali ham oʻz xotiralarini boyitadilar

Xotira - idrok etilgan narsa va hodisalarni yoki oʻtmish tajribalarini va esda qoldirish va zarur boʻlganda tiklashdan iborat psixik jarayon. Xotira eng yaxshi damlarni esda qoldiradi. U nerv sistemasi xususiyatlaridan biri boʻlib, tashqi olam voqealari va organizm reaksiyalari haqidagi axborotni uzoq saqlash hamda uni ong faoliyatida va xulq, xatti harakati doirasida takror chiqarish qobiliyatida namoyon boʻladi. Ilk bolalik davridagi bolalarda xotiraning barcha jarayonlari koʻrinish boshlaydi. Masalan, kichik yoshdagi bola dastavval mexanik ravishda, yaʼni maʼnosiga tushunmasdan esda olib qolaveradi. Buning oʻziga xos jihati bor, albatta.

Birinchidan, yuqorida aytib oʻtganimiz kabi bolalarda turmush tajribasi juda oz boʻladi, ular koʻp nomlarni hali mutlaqo bilmaydilar, lekin hayotda toʻqnash kelganlari sababli eslarida olib qoladilar. Ikkinchidan, bolalar asab tizimining plastikligi, yaʼni juda egiluvchanligi kattalarnikidan ham ustunroq boʻladi.

Assotsiativ psixologiya maktabining vakili, taniqli psixolog G.Ebbingauz jahon psixologiyasida birinchi boʻlib oliy ruhiy jarayon boʻlgan xotirani tajriba metodi negizida tekshirgan va keng koʻlamda turmushga tatbiq etgan. Xotira jarayonini tajriba orqali tekshirishning asosiy yoʻnalishini ishlab chiqdi. German Ebbingauz oʻz “sof” xotira qonunlarini oʻrganish imkonini beruvchi, boshqacha soʻz bilan aytganda tafakkurga bogʻliq boʻlmagan holda izlarning esda qolish jarayonini tadqiq etishning yangi uslubini taklif qilgan, yaʼni maʼnosiz boʻgʻinlarni yod olishdan iborat boʻlgan bu uslub materialni esda olib qolishning egri chiziqiga oid qonunni kashf qilishga, uning asosiy qoidalarini bayon etishga va ana shularning asosida izlarni xotirada saqlanish muddatini hamda asta-sekin soʻnish holatini tekshirishga imkoniyat yaratdi.

G.Ebbingauz unutishning vaqtga bogʻliqligini tajriba orqali oʻrganagan. Toʻplangan natijalarning koʻrsatishicha, materialni yod olgandan soʻng unutishning surʼati tez keyinchalik esa u birmuncha sekinlashadi. G.Ebbingauz izdoshlari va shogirdlari tomonidan oʻtkazilgan juda koʻp tadqiqotlarning koʻrsatishicha unutish surʼati materialning maʼnoli yoki maʼnosizligiga, uning qanchalik angʻlanilganligiga bogʻliqdir. Rus psixologlari tadqiqotlarining natijalari maʼnoga ega boʻlgan materialni oʻzlashtirishda esda olib qolish uchun turli xil yoʻnalish, koʻrsatma berish muhim ahamiyat kasb etadi. Bolalarda xotiraning yuksak(yuqori) shakllarini birinchi marta tadrijiy ravishda tadqiq qilish taniqli psixolog L.S.Vigotskiyga nasib etgan. U maxsus tekshirishlarning predmeti qilib, xotiraning yuksak shakllarining rivojlanishi muammosini tanlagan va oʻz shogirdlari A.N.Leontev va A.V.Zankov bilan birgalikda xotiraning yuksak shakllarini ruhiy faoliyatning murakkabshakli ekanligini, kelib chiqish jihatidan ijtimoiyligini koʻrsatadi. Shuning bilan birga u murakkab, mohiyatiga koʻra esda olib qolishning asosiy bosqichlari rivojlanishini isbotlab bergan. A.N.Leontev, S.L.Rubinshteyn, P.A.Ribnikovlar bolalar xotira faoliyatini oʻrganganlar. Shuningdek ular oʻqish faoliyatiga asoslangan holda maktab oʻquvchilarida tekshirish ishlarini olib borganlar. Ular tomonidan faoliyat nazariyasi ilgari surilib, turl tasavvurlar orasidagi bogʻliqlik esda olib qolingan materialning qandayligiga emas, balki odamning u

bilan nima qilishiga bog`liqdir. I.P.Zinchenko, M.N.Shardakov, A.I.Lipkinalar tadqiqot ishlarining aksariyati shunga bag`ishlangan bo`lib, turli materialni esda olib qolishda tushunishning ahamiyati muhimligini tasdiqlashga intilgan. Bu materialni esda olib qolishga to`g`ri yo`nalish berilishining natijasida material mazmunini tushunib olgan hamda esda olib qolish tezligi, aniqligi, mustahkamligi va to`liqligi ta`minlanadi. Esda olib qolishning faoliyat maqsadiga bog`liqligini yoritdilar, murakkab materialni esda olib qolishning oqilona usullarini ko`rsatib berishga muvofiq bo`ldilar.

Xotira borasidagi fikrlarda K.D.Ushinskiy o`z mulohazalarini quyidagicha bayon etadi ”Bolaning esida biror narsani mustahkam o`rnashib qolishini xohlovchi pedagog boladagi sezgi organlarining mumkin qadar ko`prog`ini-ko`zi, qulog`i, tovush organi, muskul sezgisi va agar iloji bo`lsa, hidlash va tam bilish-organlarini esda tutib qolish jarayonida qatnashtirishga harakat qilishi kerak”- deydi. Shu o`rinda yana bir narsani ta`kidlash lozimki, har bir kishining o`ziga xos xususiyatlari ham mavjud. Jumladan psixologiyada xotirada eslab qolish jarayonining asosida yoygan bog`lanishlarning ikkita xil ajratilib ko`rsatiladi. Bular esa fanda assotsiativ va logik esda qoldirish deb yuritiladi. Biz odatda birinchi xil assotsiativ eslab qolishda bir vaqtning o`zida va bir joyda birma-bir idrok qilayotgan bir qancha narsa hamda hodisalarning o`zaro obrazlari o`rtasida miyamizda yuzaga keladigan bog`lanishni assotsiativ nom bilan assotsiatsiya deb nomlaymiz. Shuningdek, ayrim mutaxassislarining ilmiy maqolalarida ham xotira jarayoni bo`yicha turli qarashlarni kuzatishimiz mumkin.

Umuman, bolaning materialni esda olib qolishini va qayta esga tushirishini tarbiyachi doimo boshqarib borishi zarur. Chunki bog`cha yoshidagi bola xotirasining barcha tiplari o`sa boshlaydi. Biroq shu narsa xarakterliki, xotiraning asosiy turlari orasida (masalan, obrazli, mexanik, matniqiy kabi) harakat xotirasi nisbatan kuchliroq rivojlanadi. Shuning uchun ham turli harakatlarni hamda musiqa ohangida o`ynashni bu yoshdagi bolalar osonlik bilan o`zlashtiradilar. Mexanik tarzda o`zlashtiriladigan nutq materialini ham qisman harakat xotirasiga kiritadi. Shu sababli bog`cha yoshidagi bolalar tez aytiladigan turli ritmdagi she`rlarni bir ikki qaytarishdayoq yodlab oladilar. Masalan, bekinmachoq o`yinini o`ynash oldidan aytiladigan "sanashlar". Bekinmachoq o`yinini o`ynashlarida juda ifodali va jarangli ritmika bor. Bog`cha yoshidagi bolalarda emosional xotira yaxshi bo`lsa ham, lekin xotiraning bu turi bolalarga nisbatan katta odamlarda kuchliroq bo`ladi.

Katta odamlar kuchli emosional ta'sir qilgan ba'zi narsa va hodisalarni hech vaqt eslaridan chiqarmaydilar. Bog'cha yoshidagi bolalar esa kuchli emosional ta'sir qilgan narsalarni ham ba'zan eslaridan chiqarib qo'yishlari mumkin. Bolalar xotirasini o'stirishda tarbiyachi va ota-onalarning nutqi ham nihoyatda katta rol o'ynaydi. Bola bilan gaplashganda nutq sodda, talaffuz aniq va tushunarli bo'lishi kerak

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. P.I.Ivanov. M.E.Zufarova Umumiy Psixologiya,- Toshkent 2004
2. E.G`G`oziyev Umumiy psixologiya,- 1-kitob. Toshkent 2004
3. E.G`G`oziyev Psixologiya (Yosh davrlari psixologiyasi). T. 2002.
4. Z.T.Nishonova, G.Q.Alimova Bolalar psixologiyasi va uni o'qitish metodikasi T. TDPU, 2005.
5. D.S.Bruner Psixologiya poznaniya.-M.,1977
6. M.V.Gamezo, IA.Domashenko Atlas po psixologii,-M., 1986
7. V.M.Karimova Psixologiya,-T., 2002
8. R.S.Nemov Psixologiya,- M., 1990
9. I.F.Xaydarov, N.I.Xalilova Umumiy psixologiya.,-T, 2009
10. A.V.Petrovskiy tahriri ostida Umumiy psixologiya.,-T, 1992

Research Science and Innovation House